

Арибжанова Ирина, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Принципы моделирования простого предложения

Статья посвящена моделированию простого предложения в двух аспектах: формально-грамматическом (минимальная структурная схема) и семантико-синтаксическом (расширенная структурная схема). Минимальная структурная схема включает средства выражения предикативной основы предложения, расширенная структурная схема представлена конфигурацией предикатной синтаксемы и валентно связанных с ней непредикатных синтаксем.

Ключевые слова: структурная схема предложения, минимальная структурная схема, расширенная структурная схема.

Aribzhanova Iryna, Ph D, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

The principles of modality of simple sentence

The article presents modality of simple sentence in second aspects: formal-grammatical (minimal structural schema) and semantic-syntactic (expansionary structural schema). The minimal structural schema includes means of expression of grammatical bases of sentence, the expansionary structural schema includes predicate syntacsem and valently connected with it impredicate syntacsems.

Key words: structural schema of simple sentence, minimal structural schema, expansionary structural schema

УДК 81'367.4

Олена Кадочнікова, канд. філол. наук, доц.
Національний університет "Києво-Могилянська академія", Київ

СИНТАКСИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК НЕЗМІННИХ ІМЕННИКІВ ТА ПРИКМЕТНИКІВ

У статті порушено питання про визначення форми підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученнях, компонентом – головним чи залежним – яких є запозичені "незмінні" іменники та прикметники.

Ключові слова: словосполучення, іменник нульової відміни, прикметник, прислівник, синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичні відношення.

Проблема вивчення словосполучень як найменших синтаксичних одиниць-конструкцій і досі не втрачає своєї актуальності. Теорія про цю одиницю постійно поповнюється новими спосте-

реженнями, адже, орієнтуючись на традицію, лінгвісти застосовують сучасні підходи до аналізу таких побудов. Оскільки синтаксичний і морфологічний рівні мовної ієрархії пов'язані надзвичайно тісно, то зміна концептуальних підходів у дослідженні одного з них неминуче віддзеркалюється на вивченні іншого. Огляд сучасних наукових праць засвідчує, що все більшої ваги для визначення морфологічного статусу слів набуває функціонально-категорійний підхід, що уточнює морфолого-синтаксичну концепцію української мови [Вихованець 2004].

Останнім часом українська мова стає все відкритішою для запозичень з інших мов, насамперед романо-германських. Така тенденція є цілком об'єктивною і закономірною, зумовленою по-жвавленням наукових і культурних контактів, однак її наслідком є виникнення в граматичному ладі української мови одиниць, що їй не притаманні. Яскравим прикладом таких новотворів є незмінні слова на зразок *авіашоу, кафе, інкогніто, хакі, беж, урду* та ін., які, своєю чергою, ілюструють нові явища в синтаксичній організації мови. Зважаючи на те, що особливістю української мови є її флективність, можна стверджувати, що поява значної кількості незмінних іменників та прикметників сигналізує про часткові зміни в системі граматичних зв'язків української мови.

Мета пропонованої розвідки – визначити особливості синтаксичного зв'язку в словосполученнях, одним із компонентів яких є запозичений незмінний іменник чи прикметник.

Позбавлені будь-яких формальних ознак, такі іменники та прикметники перебувають на периферії системи словозміни: так, визначення категорії роду в незмінних іменниках здійснюють не на основі граем, а зважаючи на їхню семантику: належність до найменувань істот / неістот, розмежування осіб і не-осіб у сукупності істот чи під впливом семантико-парадигматичних зв'язків загальнородових іменників [Вихованець 2004 : 91], наприклад, *мачо* – чол. рід (назва особи чоловічої статі), *візаві* – чол. і жін. рід (назва особи або чоловічої, або жіночої статі), *вето* – сер. рід (назва неістоти). Більшість з цих запозичень органічно увійшли до лексичної системи української мови. Про це свідчить і часткове підпорядкування морфологічній категорії відмінка, напр.:

граємо на піаніні, їдемо метром, два кіла яблук, сплю на бігудях [Культура : 58]. Хоча тенденцію до відмінювання традиційно незмінних іменників можна простежити в побутовому мовленні, однак офіційне мовознавство поки ставиться до неї досить обережно: так, у пункті "Українського правопису" про відмінювання слів іншомовного походження зазначено, що "*пальто* відмінюється", наведено форму *пальт* [Український : 91, 125].

Традиційний підхід до вивчення таких одиниць передбачав їх аналіз як таких, що не мають однієї з найважливіших категорійних ознак іменника – відмінювання. Підґрунтям такої позиції постало формальне потрактування незмінності їхнього морфемного складу, наприклад, *слухає* (хто?) *портъє*, *йти* (за ким?) *за портъє*, *не помітити* (кого?) *портъє*, *вітатися* (з ким?) *з портъє*. Незважаючи на незмінність морфемної структури таких іменників, очевидним постає той факт, що ці лексеми вільно виражають відмінкову семантику, затребувану семантико-синтаксичною валентністю опорного компонента. Тому автори новітніх досліджень з граматики заперечують тезу про окремішність таких лексем, указуючи, що "у синтаксичному плані "невідмінюваний" іменник, як і "відмінюваний", стоїть у певній відмінковій позиції, тобто виконує всі притаманні "справжнім" іменникам формально-синтаксичні функції підмета й керованого другорядного члена речення" [Вихованець 2004 : 111]. Тож цілком обґрунтовано в такий спосіб дослідники доповнюють морфологічну структуру української мови іменниковою відміною з нульовою флексією, або іменниковою нульовою відміною [Вихованець 2004 : 111] з повною омонімією відмінкових форм.

За такого потрактування очевидним постає той факт, що формальний підхід до визначення форми підрядного синтаксичного зв'язку в словосполученні себе не виправдовує. Принцип, "за якого залежне слово є невідмінюваним, а головне може бути як відмінюваною частиною мови, так і невідмінюваною" [Дудик : 41], дає підстави визнати, що невідмінювана лексема може бути поєднана з головним компонентом лише зв'язком прилягання. Основою визначення такої форми підрядного прислівного зв'язку постає морфологічна незмінність залежного компонента, і за такого

розуміння, крім власне незмінних форм прислівника, дієприслівника та інфінітива, до кола залежних потрапляють і невідмінювані іменники, напр.: *замовити таксі, прямувати в депо, зайти до купе* [Дудик : 44]. У такому разі цілком неврахованою постає інша, на нашу думку, визначальна ознака прилягання як форми синтаксичного зв'язку – зумовленість залежного слова лексикограматичною природою або граматичною формою головного слова [Вихованець 1993 : 41]. Напевне, причиною такого спрощеного потрактування прилягання стало визначення на зразок: "Приляганням називається такий зв'язок між словами в реченні, при якому залежне слово зв'язується з основним тільки за змістом, а закінченнями зв'язок не виражається" [Загородський : 8].

Поширене в сучасних підручниках для вищої школи визначення прилягання як форми підрядного зв'язку, за якої головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм [Вихованець 1993 : 41; Шульжук : 38], указує якраз на врахування семантичних і граматичних властивостей передовсім головного компонента словосполучення, що "не вимагає від залежного певних граматичних форм" [Шульжук : 38], а поєднання слів відбувається тільки на "смісловій основі" [Сучасна 2013 : 25].

Однак І. Вихованець, А. Загнітко вмотивовано доводять, що визначальним для встановлення специфіки синтаксичного зв'язку в словосполученні постає дієслівна валентність, що відмежовує відмінкове функціонування граматичних форм від невідмінкового [Вихованець 1988 : 54–63; Загнітко 1996 : 273–276]. Ураховуючи надбання функціонального підходу до інтерпретації мовних явищ, що передбачає якраз врахування семантичних і граматичних властивостей передовсім головного компонента словосполучення, можна легко спростувати твердження про те, що компоненти наведених словосполучень пов'язані синтаксичним зв'язком прилягання, адже всі вони побудовані на основі синтаксичної валентності головного компонента: *замовити (що?) таксі, прямувати (куди?) в депо, зайти (куди?) до купе*. Отже, керування постає організувальною формою підрядного прислівного синтаксичного зв'язку в словосполученнях, побудованих за моделлю *дієслово + іменник*.

Кваліфікація синтаксичного зв'язку керування між компонентами таких словосполучень відбувається з урахуванням ступеня облігаторності залежного слова для розкриття змісту головного і має різні вияви – сильне, напівсильне та слабке керування.

Синтаксичний зв'язок сильного керування поєднує компоненти об'єктних словосполучень, побудованих за схемами:

1. Дієслово + іменник у З. в. чи Р. в.

Головний компонент такого словосполучення – перехідне дієслово, що вимагає а) безпрійменникової форми З. в., напр: *визначати ай-к'ю, пам'ятати свою альма-матер, купити бандо, приготувати барбекю, носити боді, користуватися біде*; б) форми Р. в. зі значенням частини від цілого, напр.: *налити бренді, випити віскі, купити капучіно, сховати аліготе, зварити броколі*;

2. Дієслово + прийменникова відмінкова форма.

Головний компонент таких словосполучень є семантично недостатнім і потребує обов'язкового поширювача, напр.: *переїхати в бунгало, грати у ватерполо, звільнити від вето, звернутися до візаві, поглянути в меню, закохатися в мачо*.

3. Позицію головного слова у словосполученнях зі зв'язком сильного керування може посідати й віддієслівний іменник, напр.: *будування бунгало, виникнення гало, участь у дефіле, варіння консоме, програш парі, обмін на євро*.

Синтаксичний зв'язок напівсильного керування поєднує компоненти дієслівно-іменникових словосполучень, залежний компонент яких позначає адресата дії і виражений формою Д. в., напр.: *подякувати (кому?) аташе, заздрити (кому?) бізнесвумен, дарувати квіти (кому?) мадам, писати листа (кому?) кюре, привезти гроші (кому?) мафіозі*.

Грамаічний зв'язок слабого керування можна простежити у словосполученнях, залежний компонент яких виражено формами Д. в. чи О. в. з додатковим обставинним значенням, прийменниковими формами Р. в., З. в. і О. в., напр.: *насміхатися з протезе, бігти за папараці, сидіти біля круп'є, вразити декільте, годувати броколі*.

Позицію залежного компонента іменник нульової відміни може посідати і при іменникові, що не має відкритих валентних позицій. Між компонентами такого словосполучення встановлюються атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *тренер айкідо, група айкідо, тести на ай-к'ю, цукерки асорті, м'ясо для барбекю, суп із броколі, імідж вамп, гра вібрато*, а граматичний зв'язок між складниками можна трактувати як відмінкове прилягання чи вільне поєднання [Вихованець 2005 : 23–24; Кобченко]. Услід за А. Загнітком, "на підставі відмінкової синтетичності / аналітичності" [Загнітко 2000 : 401] такі словосполучення можна класифікувати на два види: а) словосполучення з відмінковим приляганням синтетичного типу, напр.: *властивості боржомі, чарка бренді, ранг аташе, право вето, склад бюро* і б) словосполучення з відмінковим приляганням аналітичного типу, напр.: *ванна з біде, костюм із джерсі, блузка із жабо, тренер із карате, одяг від кутюр'є*.

Отже, у ролі залежного компонента словосполучення іменник нульової відміни не визначатиме форми синтаксичного зв'язку, носієм усіх диференційних ознак постає головний компонент.

Аналізовані іменники можуть виконувати функцію як залежного, так і головного компонента словосполучення. Розглянемо можливі моделі словосполучень, де головним компонентом постають досліджувані субстантиви.

1. Іменник + прикметник.

Це словосполучення на зразок *низький ай-к'ю, американське айс-ревію, потужний торнадо, комедійне ампуа, рибне асорті, військовий аташе, успішна бізнес-леді*, між компонентами яких встановлюються атрибутивні семантико-синтаксичні відношення. Синтаксичний зв'язок у таких словосполученнях кваліфікують як асоціативно-граматичне узгодження, що полягає в узгодженні прикметника з іменником в категорії роду, вираженої не морфологічними засобами, а усвідомленої через семантико-парадигматичні зв'язки з родовим іменником [Скобликова : 175], напр.: *ай-к'ю* 'коефіцієнт інтелекту', *торнадо* 'вітер'; чи через співвіднесеність з категорією істот / неістот, напр.: *аташе* 'військовий экс-

перт, посадова особа, що є офіційним військово-дипломатичним представником армії своєї держави в країні перебування', *бізнес-леді* 'жінка, що досягла успіху в підприємницькій діяльності'; *амплуа*, *асорті* – іменники, що позначають неістот.

2. Іменник + іменник:

а) словосполучення на зразок *амплуа злочинця*, *ательє мод*, *бюро Президії Національної академії наук України*, між компонентами яких теж встановлюються атрибутивні відношення, а організувальний синтаксичний зв'язок – відмінкове прилягання, адже відмінкові форми іменника функціонують в ад'єктивній сфері.

б) словосполучення на зразок *ательє-магазин*, *тістечка безе*, *жінка-вамп*, *стиль рококо*, *зачіска каре*, *колір хакі*, *соус табаско*, *боротьба сумо*, *вишивка ришельє* побудовані на основі форми підрядного прислівного зв'язку кореляції. Кореляція посідає проміжне місце між приляганням та керуванням – це така форма підрядного прислівного зв'язку, що встановлюється між двома іменниками, які вступають в апозитивні відношення, і полягає в погодженні між собою граматичних категорій [Загнітко 2000 : 401] роду, числа й відмінка. Зважаючи на специфіку іменників нульової відміни, кореляція граматичних категорій постає максимально наближеною до прилягання, набуває характеру семантичного, адже не має формального вираження, напр.: *горіхи ке-ш'ю*, *ванна-джакузі*, *солдат-зомбі*, *мова ідиш*, *поїзд-мікст*.

3. Іменник + прийменник + іменник.

Словосполучення, що побудовані за цією структурною схемою – *безе з кокосом*, *драже з арахісом*, *канapé із шинкою*, *есе про політику* – так само виражають атрибутивні відношення, а їхні компоненти пов'язані синтаксичним зв'язком відмінкового прилягання, адже не ґрунтуються на синтаксичній валентності головного компонента, а зв'язок має передбачуваний необов'язковий вияв.

Про синтаксичний зв'язок прилягання у його класичному вияві можемо стверджувати тоді, коли запозичений прикметник, недостатньо адаптувавшись до граматичного ладу української мови, не вкладається в рамки морфологічних категорій і зберігає незмінність, напр.: *опера буф*, *спідниця гофре*, *сорт екстра*, *крій*

фантазі. Принагідно зауважимо, що іноді такі прикметники можуть субстантивуватися, напр.: *сукня декольте* (декольтована) – *глибоке декольте*, *пальто беж* (бежеве) – *спокійний беж*, *сумка бордо* (бордова) – *шляхетний бордо*. Очевидно, у такий спосіб морфологічна система прикметника тяжіє до відновлення, позбавляючись від "чужих" для неї незмінних прикметникових форм.

Не варто також сплутувати незмінні іменники з прислівниками, напр.: *викрити* (кого?) *інкогніто* – *подорожувати* (як?) *інкогніто*, *спати* (в чому?) *в неглиже* – *купатися* (як?) *неглиже*, *жінки* (які?) *топлес* – *засмагати* (як?) *топлес*, *марафон* (який?) *нон-стоп* – *танцювати* (як?) *нон-стоп*. Опорним компонентом для прислівника є дієслово, а функція залежного прислівника полягає в означенні предикативної ознаки предмета [Вихованець 1988 : 17].

На противагу іменним частинам мови та дієслову прислівник посідає позицію на периферії морфологічної системи, тож незмінність є його визначальною ознакою і не суперечить особливостям його синтаксичного функціонування.

Отже, традиційно виділювані незмінні граматичні класи прислівника, дієслівні форми інфінітива та дієприслівника варто доповнити і особливою групою незмінних прикметників. Незмінні іменники іншомовного походження варто вилучити з цієї групи, зважаючи на їхню здатність позначати відмінкову семантику. Єдиним критерієм визначення форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку не можна вважати формальну змінність чи незмінність залежного компонента словосполучення, адже головну роль для дефініції керування чи прилягання відіграє семантика опорного слова. Найпоширенішим виявом іменникової залежності постає дієслівне керування, рідше – іменникове; залежність іменника з атрибутивним значенням від іншого іменника слід визначати як відмінкове прилягання; незмінні прикметники поєднуються з опорним іменником зв'язком прилягання. У функції головних компонентів субстантивно-субстантивних словосполучень формальна незмінність іменників нульової відміни не має визначальних характеристик для потрагання синтаксичного зв'язку: варто зважати на відкритість

валентної рамки опорного компонента та семантико-синтаксичні відношення між головним і залежним іменниками, щоб розрізнити керування, прилягання та кореляцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови : Академічна граматика української мови / за ред. І. Вихованця / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. *Вихованець І. Р.* Студії про члени речення: прислівник / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 22–26.
4. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. *Дудик П. С.* Синтаксис української мови : Підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ "Академія", 2010. – 384 с.
6. *Загнітко А.* Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
7. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – 662 с.
8. *Загородський А. О.* Граматика української мови / А. О. Загородський. – К. : Радянська школа. – Ч. 2 : Синтаксис. – 1957. – 192 с.
9. *Кобченко Н.* Сфера функціонування вільного посєднання / Н. Кобченко // *Ucrainica IV: Současnb ukrajiniatika. Problmy jazyka, literatury a kultury: Sbornnk vdeckzch lbnků. Z mezinbrodnn conference. V. Olomouckj symposium ukrajiništů Střednn a včhodnn evropy (Olomouc 26–28. Srpna 2010).* – Olomouc : Univerzita palackjho v Olomouci, 2010. – S. 51–54.
10. *Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін.* – К. : Довіра, 2000. – 169 с.
11. *Скобликова Е. С.* Современный русский язык. Синтаксис простого предложения (теоретический курс) : учеб. пособие / Е. С. Скобликова. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 320 с.
12. *Сучасна українська мова : Синтаксис : Підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.* – К. : Знання, 2013. – 238 с.
13. *Український правопис.* – К. : Наукова думка, 2012. – 288 с.
14. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови : Підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ "Академія", 2010. – 408 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.13

Елена Кадочникова, канд. филол. наук, доц.
Национальный университет "Киево-Могилянская академия", Киев

**Синтаксическая связь несклоняемых имен существительных
и имен прилагательных**

В статье рассматривается вопрос об определении формы подчиненной синтаксической связи в словосочетаниях, компонентом которых – главным или зависимым – являются несклоняемые имена существительные и имена прилагательные.

Ключевые слова: словосочетание, имя существительное нулевого склонения, имя прилагательное, наречие, синтаксическая связь, семантико-синтаксические отношения.

Olena Kadochnikova, Ph D, Doc.
National University "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv

Syntactic connection of the unchanging nouns and adjectives

In the article a question about determination of form of hypotaxis in word-combinations with a component – main or dependent – "unchanging" nouns and adjective, which are loanwords, is described.

Keywords: word-combination, noun of a zero group of declension, adjective, adverb, syntactic connection, grammar semantic.